

fackförbund
i samverkan

Lönebildning för jämlikhet - nr 7

Ett projekt av 6F - fackförbund i samverkan

Byggnads, Elektrikerna, Fastighets, Målarna, Seko i samverkan med Katalys

Europanormen saknar relevans

**Om sambandet mellan
lönebildning, penningpolitik,
växelkurs och konkurrenskraft**

Nils Gottfries

Innehållsförteckning

Förord	3	4. Frågan om relativa löner	13
Sammanfattning	4	5. Vem ska sätta märket?	15
1. Industriavtalet, konkurrenskraften och Europanormen	5	6. Vad säger data?	16
1.1 Industriavtalet - en samarbetslösning	5	6.1 Produktiviteten har ökat 2 procent per år 1998-2018 men ökningstakten har minskat över tiden	16
1.2 Konkurrenskraften och Europanormen	5	6.2 Låga löneökningar har inneburit att inflationen blivit lägre än Riksbankens inflationsmål	16
2. Växelkursen, penningpolitiken och inflationsmålet	7	6.3 Växelkursrörelser tycks ha liten effekt på inflationen på kort sikt	18
2.1 Hur bestäms växelkursen?	7	6.4 Omläggningarna av penningpolitiken illustrerar sambandet mellan penningpolitik och växelkurs	18
2.2 Penningpolitiken och inflationsmålet	8	6.5 Europanormen har troligen bidragit till att löneökningarna blivit låga	20
2.3 Relativpriser och arbetsmarknadsläge	8	7. Har lönerna ökat alltför långsamt?	21
3. Inflationsmålsnormen	10	Referenser	23
3.1 Spelar valet av norm någon roll?	10	Noter	24
3.2 Men hur kan vi behålla konkurrenskraften om vi har högre löneökningar än Europa?	10	Appendix: Utdrag ur Edingruppens rapport	26
3.3 Varför inte utgå ifrån de faktiska prisökningarna?	11		
3.4 Konsekvenser av låga löneökningar	11		
3.5 Lönebildning när räntan nått sin undre gräns	11		

fackförbund i samverkan

KATALYS. No:72

Elektrikerna

f Fastighets

Förord

1997 undertecknades Industriavtalet. Det har nu gått över 20 år och mycket har hänt såväl här i Sverige som i omvärlden. Industriavtalet är ett samarbetsavtal som bland annat handlar om lönebildning mellan facken inom industrin och arbetsgivarorganisationer inom industrin. Avtalet skrevs i spåren av en period med höga nominella och inflationsdrivande löneökningar. Syftet var att få till stånd en mer kontrollerad lönebildning som tog hänsyn till internationell konkurrenskraft.

Men tiderna förändras. Arbetsmarknaden ser annorlunda ut nu jämfört med 1997. Struktur-omvandling i ekonomin har bland annat gjort att industrisektorn minskat. Andra sektorer har istället växt i snabb takt då människors och samhällets behov har förändrats. Det är inte längre självklart att det är industrin som ensamma ska styra den svenska lönebildningen och sätta normen för vad samhället tål för löneökningstakt.

Ett bärande argument för Industriavtalet år 1997 var att hålla nere inflationen och att inte äventyra konkurrenskraften. Nu 20 år senare är problemen snarare de omvända. Vi har under lång tid istället en inflation som är lägre än Riksbankens mål. Många menar att en orsak till detta är att löneökningstakten varit för låg. Vi delar denna uppfattning.

Ur ett fackligt perspektiv finns fler synpunkter på nuvarande modell där industrin bestämmer alla branschens löneökningstakt. Industriavtalet har bidragit till reallöneökningar under många år. Men när man tittar på fördelningen av dessa reallöneökningar så finns en tydlig vinnare, tjänstemännen. Löneskillnaden, i kronor räknat, har mer än fördubblats mellan arbetare och tjänstemän sedan Industriavtalet tecknades. Detta är en oacceptabel utveckling.

Jämställda löner är en annan aspekt. Löneskillnaden mellan kvinnor och män år 2016, när hänsyn tas till yrke, sektor, utbildning, ålder och arbetstid, var 4,5 procent. Det är ingen hemlighet att arbetsgivarna har avfärdat krav på låglönesatsningar som skulle gynna kvinnodominerade grupper på arbetsmarknaden. Man hävdar att dessa krav inte är förenliga med Industriavtalet. Denna syn leder givetvis till att klyftorna kommer fortsätta att öka. Såväl mellan arbetare och tjänstemän som mellan kvinnor och män. Vi vill gå en annan väg. Vi vill ha minskade klyftor och mer jämställdhet. För att nå detta krävs en ny lönebildningsmodell där det är möjligt att jämma ut löneskillnaderna.

Ett annat argument som ofta lyfts fram av de som hyllar Industriavtalet är att "för höga" löneökningar

är ett hot mot industrins konkurrenskraft. Självklart finns det en övre gräns för hur höga löneökningar vi kan ha i Sverige. Men för låga löneökningar skulle ha negativ effekt på sysselsättningen och att följa europeiska konkurrenters löneökningstakt är inte längre ett relevant argument. Vi måste främst titta på hur produktiviteten ser ut i Sverige.

Vi inom 6F har länge kritiserat den lönebildningsmodell vi har idag där exportsektorn ska sätta "märket" för hela arbetsmarknaden. Grunden i vår kritik ligger i att lönebildningen cementerar dagens löneskillnader samt att vi saknar inflytande över något så avgörande för våra medlemmar som lönenivån.

När man framför kritik mot något bör man också ha ett svar på vad som är alternativet. Vi har i dagsläget inget konkret svar på vad som är alternativet till nuvarande lönebildningsmodell. Mot bakgrund av detta har vi anslagit medel till ett lönebildningsprojekt som tar fram gedigna underlag för att kunna göra en kvalificerad bedömning av nuvarande lönebildningsmodell. Rapporten som du nu läser är en av underlagsrapporterna till denna utredning om lönebildningsmodellen. 6Fs lönebildningsprojekt heter "Lönebildning för jämlikhet".

6F kommer utifrån de underlagsrapporterna som tas fram presentera en slutrapport där vår syn på framtidens lönebildningsmodell bör se ut. Denna kan bygga på nuvarande modell. Den kan också se annorlunda ut.

Kristoffer Arvidsson Thonäng

Projektledare 6Fs lönebildningsprojekt
"Lönebildning för jämlikhet"

Mikael Johansson

Förbundsordförande Målareförbundet

Valle Karlsson

Ordförande Seko

Johan Lindholm

Ordförande Byggnads

Magnus Pettersson

Ordförande Fastighets

Jonas Wallin

Ordförande Elektrikerna

Sammanfattning

Lönebildningen har en helt central roll i ekonomin. Takten i löneökningarna har stor betydelse för konkurrenskraften, om Riksbanken når sitt inflationsmål och hur hög jämviktsarbetslösheten blir. I en ekonomi med starka fackföreningar kan en kapplöpning om lönerna leda till ett mycket dåligt utfall och därför behövs någon form av samordning och normering. I denna uppsats diskuteras frågan om vad som är en rimlig norm för den genomsnittliga löneökningstakten.

Diskussionen om lönenormeringen bör baseras på en sammanhängande makroekonomisk analys som innefattar samspelet mellan lönebildning, inflation, penningpolitik, växelkurs och konkurrenskraft. En sådan analys kan kännas abstrakt och den är behäftad med många osäkerheter men det finns inga genvägar.

Enligt Europanormen (som ibland kallas konkurrenskraftsmodellen) bör vi ha löneökningar i takt med Europa. Under vissa förutsättningar kan denna norm ge en rimlig löneökningstakt men det är inte säkert att så är fallet. Europanormen kan vara rimlig utgångspunkt i en ekonomi med fast växelkurs men den är svår att motivera vid flytande växelkurs. Eftersom växelkursen varierar så är det inte alls säkert att löneökningar i takt med Europa innebär oförändrad konkurrenskraft. Svagheter i europanormen är att den inte bygger på någon rimlig teori för hur växelkursen bestäms.

I Sverige har vi ett inflationsmål för penningpolitiken och detta bör arbetsmarknadens parter respektera. Inflationsmålet är det nominella ankare som bör vara utgångspunkten för löneförhandlingarna. Det innebär att utrymmet för löneökningar på längre sikt bestäms av inflationsmålet, långsiktiga förändringar i relativpriserna samt den underliggande produktivitetstakten.

Därutöver bör löneförhandlarna beakta läget och utsikterna på arbetsmarknaden. Om arbetsmarknaden är svag så bör löneökningstakten vara lägre så att penningpolitiken kan bli mer expansiv och vice versa. Om parterna utgår ifrån Riksbankens inflationsmål och produktivitetstakten samtidigt som de beaktar läget på arbetsmarknaden så kommer växelkursen att anpassa sig så att konkurrenskraften hamnar på en lämplig nivå.

Inflationsmålet är 2 procent och näringslivets förädlingsvärdepris har historiskt ökat ungefär 0,4 procent långsammare än KPIF. Uppskattningen av den underliggande (normala) produktivitetstakten är en teknisk fråga som kan hanteras med hjälp av statistiska modeller. Perioden 2011–2018 ökade produktiviteten i näringslivet med 1,3 procent per år och om vi tar den siffran som utgångspunkt landar vi på en löneökningstakt på cirka 2,9 procent ($2 - 0,4 + 1,3$).

Men lika viktigt är att ta hänsyn till arbetsmarknads-läget. Detta är svårare och här blir det också en fråga om hur parterna värderar sysselsättning kontra reallön och obalanser på arbetsmarknaden. Lägre avtalade löneökningar leder till högre sysselsättning under två förutsättningar. Den ena är att löneökningarna inte är så låga att räntan redan slår i golvet. I det fallet kan lägre löneökningar faktiskt bli kontraproduktiva och leda till *lägre* sysselsättning eftersom företagens och hushållens reala finansieringskostnader ökar när inflationen minskar vid given ränta. Den andra förutsättningen är att samordningen kan bibehållas så att den inte bryter samman därför att alltför stora bristsituationer uppstår på vissa delar av arbetsmarknaden.

En alltför stark efterfrågan på arbetsmarknaden innebär att rekryteringsproblem uppstår inom många sektorer och detta hämmar effektiviteten. Det gäller alltså att hitta en löneökningstakt som ger hög sysselsättning utan att alltför stora obalanser uppkommer.

Om det finns stora och bestående skillnader mellan olika delarbetsmarknader så tyder det på att lönerelationerna behöver förändras. Lönerna kan behöva öka mer inom de sektorer där det råder brist på arbetskraft och öka mindre där det finns ett överskott av arbetskraft. En förändring av relativlönerna är svår att åstadkomma inom ramen för samordnade förhandlingar eftersom likformiga procentuella påslag utgör en naturlig "neutral" referenspunkt men samtidigt finns det inget som säger att samordning måste innebära samma procentuella påslag för alla grupper. För att undvika ett sammanbrott kan det vara nödvändigt att i högre grad öppna upp för förändringar av relativlönerna.¹

1. Industriavtalet, konkurrenskraften och Europanormen

1.1 Industriavtalet - en samarbetslösning

I en modern ekonomi produceras komplexa varor och tjänster i ett intrikat samspel mellan olika aktörer. Moderna organisationsformer innebär att företagen köper in många varor och tjänster som för 50 år sedan skulle ha producerats inom företaget. Det handlar om produktion av komponenter, transporter, städning, skötsel och underhåll av maskiner, leasing av fordon och maskiner, datorstöd, konsulttjänster. En hög grad av effektivitet innebär att det finns lite "slack" i systemet. Leverans "just in time" innebär att produktionen stoppas omedelbart om inte komponenter och råvaror levereras som planerat.

Denna organisation av produktionen är avancerad och effektiv men också känslig för störningar. Ifall en nyckelgrupp lägger ner arbetet så får det stora effekter i många led. Man kan då tänka sig att en viktig nyckelgrupp skulle ha en mycket god förhandlings-position i löneförhandlingarna eftersom arbetsgivarna borde föredra att gå med på lite högre lön framför att riskera mycket stora ekonomiska förluster.

Men det finns en paradox i detta. Den komplexa organisationen innebär att det är väldigt många grupper som innehar nyckelpositioner. Om en grupp försöker utnyttja sin position för att höja sin egen lön så kan det leda till reaktioner bland andra grupper. En kedja av kompensationskrav kan leda till att lönerna generellt ökar på ett sätt som inte är bra för samhällsekonomin. Eftersom den enes lön i hög grad bestämmer den andres levnadsomkostnader så är det inte alls säkert att reallönerna stiger för att de nominella lönerna ökar mer. Höga löneökningar inom exportindustrin leder till att exporten minskar och därmed minskar inkomsterna för hela ekonomin.

Med en något skruvad jämförelse kan man säga att den som har en stor bomb borde ha en stark förhandlingsposition eftersom bomben kan göra stor skada. Men om det är fler som har stora bomber så minskar bombens användbarhet betydligt, både som vapen och som hot i förhandlingarna.

Industriavtalet kan ses som en samarbetsinriktad (kooperativ) lösning på detta problem. Genom att samordna lönekraven så undviks ett "allas krig mot alla" som driver upp löneökningarna och inflationen mer än som är önskvärt för samhället i stort. Industrin sätter ett märke som skall vara styrande för löneavtalen på hela arbetsmarknaden och tanken är att detta märke skall sättas så att vi får en löneökningstakt som är lämplig för ekonomin som helhet.

1.2 Konkurrenskraften och Europanormen

Sverige har stor handel med omvärlden. Exporten motsvarar mer än hälften av BNP och även på hemmamarknaden möter många företag utländsk konkurrens.² Att de utlandskonkurrerande företagen har god konkurrenskraft är avgörande för den ekonomiska utvecklingen i Sverige. Om konkurrenskraften försämras så minskar produktionen och sysselsättningen inom de konkurrensutsatta branscherna (k-sektorn) och därmed minskar också efterfrågan och produktion för de företag på hemmamarknaden som inte är direkt utsatta för utländsk konkurrens (den "skyddade sektorn"). Skatteintäkterna till stat och kommuner minskar också som en följd av minskade inkomster.

Ett vanligt mått på konkurrenskraft är relativ arbetskostnad per enhet (relative unit labor cost, RULC). Detta mått jämför arbetskostnaden per enhet i landet med ett vägt genomsnitt av motsvarande kostnader för de viktigaste konkurrentländerna. Arbetskostnaden per enhet är lönesumman delad med real produktion där den senare mäts med ett index. Resultatet är alltså ett index, så siffran i sig har ingen mening, men måttet kan användas för att se hur konkurrenskraften förändras över tiden. För att förstå vad som bestämmer den relativa arbetskostnadens utveckling kan vi tänka oss att alla anställda har samma lön så att lönesumman är antalet anställda gånger lönen. Om vi låter W stå för lönen, N vara antalet anställda och Y vara den reala produktionen så kan vi uttrycka arbetskostnaden per enhet som

$$ULC = \frac{W \cdot N}{Y} = \frac{W}{Y/N} = \frac{W}{Q}$$

där Q betecknar produktiviteten, det vill säga produktion per anställd (Y/N). Enhetsarbetskostnaden kan alltså uttryckas som lönen delad med produktiviteten. Vårt mått är ett index men vi kan använda det för att se vad som bestämmer utvecklingen över tiden. Följande samband gäller approximativt:

$$\Delta ulc \approx \Delta w - \Delta q$$

där Δulc betecknar den procentuella förändringen i enhetsarbetskostnaden per enhet, Δw betecknar den procentuella förändringen av lönen och Δq betecknar produktivetsförändringen i procent.³ Vad detta säger är att om lönen ökar 5 procent medan produktiviteten är oförändrad så ökar enhetsarbetskostnaden med 5

procent och om produktiviteten ökar med fem procent vid given lön så minskar enhetsarbetskostnaden med (ungefär) fem procent. Om lön och produktivitet ökar i samma takt så förblir enhetsarbetskostnaden oförändrad. Produktivitetsutvecklingen bestäms främst av den tekniska utvecklingen och tillgången på kapital och vi tar den som given i analysen.

För andra länder gäller samma sak så vi kan skriva motsvarande samband för "Europa": $ULC^e = W^e / Q^e$. Men om vi nu ska jämföra arbetskostnaderna så måste vi komma ihåg att lönerna i "Europa" är uttryckta i andra valutor. Om vi för enkelhets skull tolkar "Europa" som euroområdet så är lönen där uttryckt i euro medan den svenska lönen är uttryckt i kronor. Vi måste alltså översätta lönerna i samma valuta för att jämförelsen skall ha någon mening. Låt E vara växelkursen uttryckt som eurons värde i kronor. Då kan vi räkna om arbetskostnaden per enhet i Europa så att den uttrycks i kronor:

$$ULC^{e,kr} = E \frac{W^e}{Q^e}.$$

I termer av förändringstakter får vi då

$$\Delta ulc^{e,kr} \approx \Delta e + \Delta w^e - \Delta q^e.$$

Även om löneökningar och produktivitet utveckling är desamma i Sverige och Europa så kan konkurrensituationen förändras. Om euron stiger 5 procent i värde så ökar Europas lönekostnader uttryckta i kronor också med 5 procent.

Om vi nu tänker oss att arbetsmarknaden är någorlunda i balans och vi kommer fram till att konkurrenskraften bör bibehållas på nuvarande nivå så innebär det att arbetskostnaden per enhet bör öka i samma takt som i Europa - uttryckt i samma valuta. Om vi sätter $\Delta ulc = \Delta ulc^{e,kr}$. Så kan vi räkna ut den löneökningstakt som är förenlig med detta krav:

$$\Delta w \approx \Delta w^e + \Delta q - \Delta q^e + \Delta e.$$

Enligt detta samband finns det tre faktorer som påverkar utrymmet för löneökningar med bibehållen konkurrenskraft: i) löneökningar i Europa ii) skillnad i produktivitetstillväxt jämfört med Europa samt iii) en stigande eurokurs.

Nu kan man säga att vi i första hand bör jämföra oss med länder som befinner sig på en liknande utvecklingsnivå och har en industristruktur som liknar den svenska, som Tyskland och Finland. Det är företagen i sådana länder vi i första hand konkurrerar med. Det kan vara rimligt att räkna med att produktivitetstillväxten i dessa länder är ungefär densamma som i Sverige om vi ser det på några års sikt: $\Delta q = \Delta q^e$.⁴

Men vad ska vi då säga om växelkursen? Ja växelkurser är erkänt svåra att förutsäga så en bra prognos är kanske att växelkursen förblir vad den råkar vara idag: $\Delta e = 0$. Med detta resonemang landar då i den så kallade *Europanormen*.⁵ Lönerna bör öka i samma takt som de gör i Europa:

$$\Delta w \approx \Delta w^e.$$

Detta resonemang, som leder fram till *Europanormen*, kan verka logiskt men det finns en svag punkt och det är att växelkursen tas som given (exogen). Den implicita förutsättningen verkar vara att växelkursen förblir vad den just nu råkar vara *oavsett vilka löner vi kommer fram till i löneförhandlingarna*. Det antagandet kunde vara rimligt i en regim med fast växelkurs men Sverige har flytande växelkurs och en sak vi faktiskt vet om flytande växelkurser är att de rör på sig. Växelkursen kan röra sig 5-10 procent från ett år till nästa medan vi diskuterar tiondelar av procent i löneförhandlingarna. Då blir det märkligt att basera en norm för lönebildningen på antagandet att växelkursen förblir konstant. När vi diskuterar konkurrenskraft och vad som är en rimlig löneökningstakt så är det ofrånkomligt att fundera över hur växelkursen bestäms. Vi kan inte diskutera konkurrenskraften utan någon sorts teori om växelkursen!

2. Växelkursen, penningpolitiken och inflationsmålet

2.1 Hur bestäms växelkursen?

Växelkursteori är ett svårt område både teoretiskt och empiriskt så det kan vara frestande att göra det enkelt för sig och säga att den bästa prognosen är dagens växelkurs. Men även om det stämmer att växelkursrörelser är i stort sett omöjliga att förutsäga så innebär det inte att växelkursens rörelser är slump-tal som ramlar ner från månen. Växelkursen är, med ekonomspråk, inte exogen (utifrån given) utan den är endogen, det vill säga den påverkas av vad som händer i ekonomin och vad man kommer fram till i löne-förhandlingarna.

Växelkurser påminner om aktiekurser på det viset att de i mycket hög grad reflekterar förväntningar om den framtida ekonomiska utvecklingen. Liksom aktiekurser så reagerar växelkurserna snabbt när det kommer nyheter om framtiden och det är just därför som förändringarna är svåra att förutse. Nyheter om löneökningarna och inflationen kan ha stora effekter på växelkursen.

Faktorer som starkt påverkar växelkursen är ränteläget i Sverige och i omvärlden och förväntningar om framtida ränteutveckling. För att förstå detta kan vi tänka oss en europeisk fond som väljer mellan två sätt att placera pengar på ett års sikt. Fonden kan låna ut i euro och får då den ränta som gäller i euro eller så kan man låna ut i svenska kronor och då får man den svenska räntan plus en växelkursvinst eller förlust beroende på om den svenska kronan stiger eller faller i förhållande till euron under det kommande året. Som en enkel teori om växelkursen kan vi anta att dessa två placeringsalternativ måste ge samma förväntade avkastning. Skälet är att om t ex utlåning i svenska kronor skulle ge högre förväntad avkastning så skulle många placerare vilja flytta sina lån från euro till kronor - och vice versa.

Vi ser då att räntor och växelkurser är mycket nära relaterade. Antag till exempel att kronan förväntas vara värd 10 cent om ett år och att ettårsräntorna i Sverige och Euroland är desamma. Då måste kronan vara värd 10 cent redan idag - i annat fall kommer den förväntade avkastningarna på de två lånen att vara olika. Det innebär att den förväntade *förändringen* i växelkursen är noll.

Men om nu räntan i Sverige stiger med 25 räntepunkter (till exempel från 2 till 2.25 procent) så blir det mer attraktivt att låna ut i kronor. Då måste kronan stiga med ungefär 0.25 procent för att den förväntade avkastningen på de två lånen skall vara densamma. Räntan har alltså en omedelbar och stark effekt på växelkursen.

Alternativt kan vi tänka oss att räntorna är desamma i Sverige och Euroland men av någon anledning ändras förväntningarna om den framtida växelkursen så att kronan förväntas vara värd 11 cent om ett år. Då måste kronans värde stiga till 11 procent redan idag för att den förväntade avkastningen på de två lånen skall vara densamma. Men växelkursen om ett år bestäms på samma sätt som dagens växelkurs av den ränta som råder då och förväntningarna om växelkursen längre fram i tiden. Därför påverkas växelkursen av den förväntade ränteutvecklingen, i Sverige och i omvärlden, flera år framåt i tiden.

Vi ser alltså att dagens växelkurs bestäms av räntorna idag, förväntade framtida räntor, samt förväntningar om växelkursen längre fram i tiden. Om dessa förväntningar förändras så förändras också växelkursen.

Detta är teorin om "ränteparitet" som lärs ut i nationalekonomiska läroböcker. Men om vi ser på den empiriska forskningen kan vi säga att vi inte förstår växelkurser särskilt bra. Det är, som sagt, nästan omöjligt att förutse förändringar i växelkurserna och detta är just vad teorin förutspår. De olika centralbankernas räntor följer varandra rätt väl och om två länder har samma ränta så skall den förväntade växelkursförändringen vara lika med noll. Men även i efterhand är det svårt att förklara varför kronan försvagades en månad för att sedan återhämta sig några månader senare. Ändå är det svårt att ifrågasätta grundbudskapet i teorin:

- i) Skälet till att växelkursrörelser är svåra att förutsäga är att de i hög grad reflekterar förväntningar om ekonomins framtida utveckling.
- ii) Riksbankens ränta och den förväntade framtida ränteutvecklingen har stor påverkan på växelkursen.

Den viktiga slutsatsen i detta sammanhang är att om riksbanken höjer räntan så bör det leda till att kronans värde stiger i förhållande till euron och vice versa.⁶ Penningpolitiken har därför ett avgörande inflytande på växelkursen. Det är inte så att riksbanken kan styra växelkursen för den svänger med förväntningarna om den framtida utvecklingen i Sverige såväl som i omvärlden. Men om Riksbanken sänker räntan och signalerar att räntan kommer att förbli låg under en tid så påverkas kronans värde. Om konjunkturen vänder upp så förväntas riksbanken

höja räntan och så stiger kronan i värde. Så för att förstå växelkursen måste vi förstå hur riksbanken sätter räntan.

2.2 Penningpolitiken och inflationsmålet

Sverige har flytande växelkurs och penningpolitiken styrs av ett inflationsmål. Riksbanken strävar efter att inflationen skall ligga kring 2 procent i genomsnitt.⁷ Riksbanken har alltså ett huvudsakligt mål och man har också ett huvudsakligt medel, nämligen repo-räntan, som riksbanken kan styra. Det innebär att om inflationen varaktigt ligger över 2 procent så kommer riksbanken att höja räntan för att få ner inflationen och om inflationen sjunker under målet så kommer riksbanken att sätta en låg ränta för att få upp inflationen.

Räntan påverkar ekonomin via flera olika kanaler. För det första gör en högre ränta att det blir mindre attraktivt att låna pengar och detta dämpar investeringar och konsumtion. För det andra så leder en högre ränta till att kronan stiger i värde vilket gör det svårare för exportföretagen att konkurrera med utlandet så exporten minskar. När den ekonomiska aktiviteten minskar så dämpas löne- och prisökningstakten. En tredje effekt är att priserna på importerade varor ökar mindre (eller sjunker) när kronan ökar i värde. Detta dämpar också inflationen eftersom priser på importerade varor ingår i konsumentprisindex.

Vi har alltså ett komplicerat samspel mellan löneökningar, inflation, penningpolitik och växelkurser som illustreras i **Figur 1**, men mycket förenklat kan vi beskriva detta med några få ekvationer. Vi antar att konsumentprisindex utgör ett vägt genomsnitt av priset på inhemskt producerade varor och priset på importerade varor. Inflationen mätt med konsumentprisindex blir då

$$\pi = (1 - \alpha)\pi^d + \alpha\pi^m$$

där π är inflationstakten mätt med KPI, π^d är den procentuella prisuppgången för inhemskt producerade varor och π^m är prisökningen för importerade varor. Koefficienten α mäter andelen importerade varor i KPI.

Den viktigaste faktorn som påverkar inflations-takten är ökningen i arbetskostnaden per enhet. Låt oss därför anta att prisuppgången för inhemskt producerade varor bestäms av den procentuella ökningen i enhetsarbetskostnaden, det vill säga löneökningstakten minus produktivitetstakten: $\pi^d = \Delta w - \Delta q$. Detta samband ger en god empirisk approximation och det kan motiveras teoretiskt om vi tänker oss att företagen producerar med konstant skalavkastning och att priset sätts med ett givet påslag på marginalkostnaden.⁸

På motsvarande sätt antar vi att prisuppgången för importerade varor bestäms av den procentuella ökningen i enhetsarbetskostnaden i Europa, fast omräknad till svenska kronor: $\pi^m = \Delta w^e + \Delta e - \Delta q^e$.

Inflationen i Sverige bestäms då av följande uttryck:

$$\pi = (1 - \alpha)(\Delta w - \Delta q) + \alpha(\Delta w^e + \Delta e - \Delta q^e).$$

Frågan är då vilka löneökningar som är förenliga med att Riksbanken uppnår sitt inflationsmål. För att förstå det kan vi tänka oss att riksbanken kan styra växelkursen på lite sikt så att man uppnår sitt inflationsmål:

$$\pi = \pi^o$$

där π^o är inflationsmålet. Det innebär att om löneökningarna är höga så höjer riksbanken räntan så att kronan stärks (Δe minskar) och därmed dämpas inflationen. Som påpekats ovan så är det inte så att Riksbanken kan styra växelkursen med någon exakt-het, men ifall inflationen avviker från målet så kommer Riksbanken att reagera och driva växelkursen och inflationen i önskad riktning.

Samtidigt krävs att konkurrenskraften behålls och det innebär att enhetsarbetskostnaden *mätt i samma valuta* bör öka i samma takt i Sverige som i omvärlden:

$$\Delta w - \Delta q = \Delta w^e + \Delta e - \Delta q^e.$$

Om vi kombinerar dessa samband så ser vi att den löneökningstakt som är förenlig med dessa två villkor bestäms av summan av inflationsmålet och produktivitetstakten:

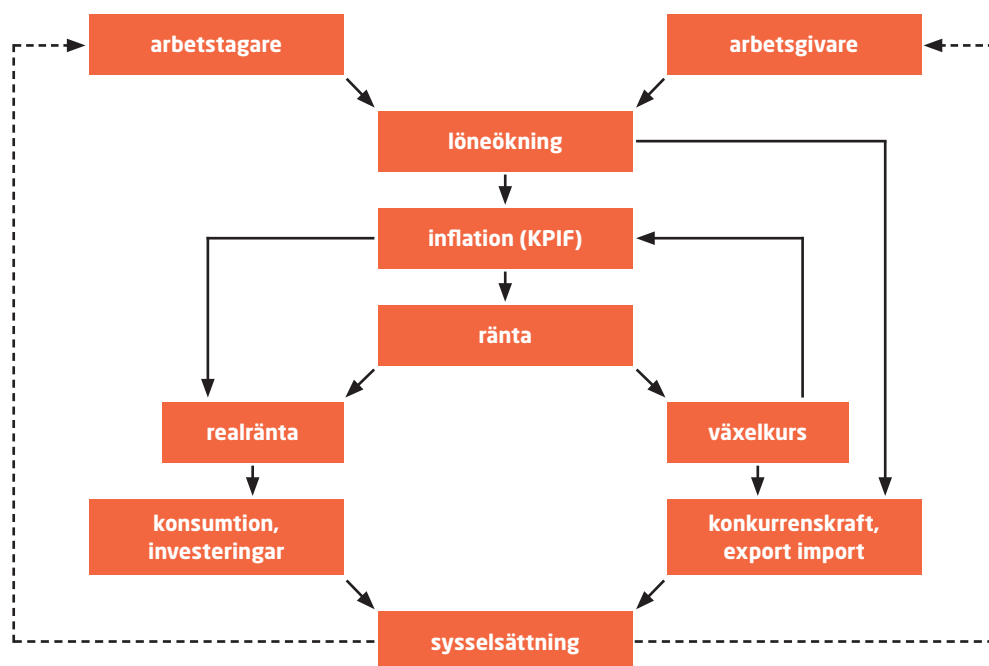
$$\Delta w = \pi^o + \Delta q.$$

Detta resultat är intuitivt: för att inflationen skall ligga på inflationsmålet så måste enhetsarbetskostnaden normalt öka i den takt som anges av inflationsmålet. Utrymmet för löneökningar bestäms därför av inflationsmålet och produktivitetstakten. På lång sikt är det bara denna löneökningstakt som är förenlig med inflationsmålet och Riksbankens räntepolitik kommer att leda till att växelkursen anpassar sig till denna långsiktiga jämviktsbana och att konkurrenskraften bibehålls. Inflationen är det ankare som bestämmer löneökningstakten på sikt.

2.3 Relativpriser och arbetsmarknadsläge

Ytterligare två faktorer bör dock beaktas. Den första är att vi bör ta hänsyn till förändringar i relativpriserna som påverkar utrymmet för löneökningar. Den korg av varor som används för att beräkna konsumentprisindex är inte identisk med det som produceras i näringslivet. De senaste 20 åren har förädlingsvärdepriset i näringslivet ökat ungefär 0,4 procentenheter långsammare än KPIF, bland annat beroende på att priser på energi, boende och vissa tjänster ökat snabbare än de varor och tjänster som produceras i näringslivet. Om vi antar att denna skillnad består så bör vi alltså utgå ifrån en

FIGUR 1 Samband mellan löneökningar och sysselsättning vid flytande växelkurs

Anm: Figuren är adapterad från Gottfries (2010).

prisökningstakt för de varor och tjänster som produceras i näringslivet på 1,6 procent.⁹

En sista och mycket viktig faktor att ta hänsyn till är situationen och utsikterna på arbetsmarknaden. Om vi befinner oss i en situation med hög arbetslöshet så krävs en förbättrad konkurrenskraft för att rätta till situationen. Då krävs en lägre löneökningstakt så att kostnaderna ökar långsammare, inflationen blir lägre, riksbanken sänker räntan och kronans värde sjunker.

Att arbetsmarknadens parter tar hänsyn till utvecklingen på arbetsmarknaden är avgörande för att vi ska få en smidig anpassning i samband med reala chocker som kräver en justering av konkurrenskraften. Antag exempelvis att världsmarknadspriserna sjunker för varor som har stor

vikt i den svenska exporten. Därmed dämpas export och inkomster från viktiga exportsektorer och då krävs en anpassning av konkurrenskraften så att andra branscher kan expandera. Denna anpassning kan ske genom att arbetsmarknadens parter tar hänsyn till att vissa exportbranscher går dåligt. Lägre löneökningar leder till lägre inflation och detta ger utrymme för riksbanken att sänka räntan.

Detta resonemang ger en förenklad bild av samspillet mellan löneökningar, inflation, penningpolitik och växelkurs men det fångar ändå principerna för hur detta samspel fungerar. Om riksbanken för en politik som innebär att inflationsmålet upprätthålls så måste löneökningar och växelkurs anpassa sig till detta, åtminstone på sikt.

3. Inflationsmålsnormen

Resonemanget leder till slutsatsen att i en ekonomi med flytande växelkurs så bestäms den samhälls-ekonomiskt lämpliga löneökningstakten av fyra faktorer:¹⁰

- 1) Inflationsmålet
- 2) Långsiktiga relativprisförändringar
- 3) Långsiktig produktivitetsökningstakt
- 4) Läget på arbetsmarknaden

Riksbankens inflationsmål är 2 procent och förädlingsvärdepriset i näringslivet har de senaste 20 åren ökat ungefär 0,4 procentenheter långsammare än KPIF. Arbetsproduktiviteten (produktion per timme) fluktuerar en hel del från år till år men sedan industriavtalet infördes har produktivitetsökningstakten i näringslivet varit 2 procent per år. Detta ger en normal löneökningstakt på 3,6 procent per år. På senare år har dock produktivitetsökningstakten varit lägre. Huruvida arbetsmarknaden kan sägas vara i balans är en bedömningsfråga som vi återkommer till senare. I detta avsnitt diskuteras ytterligare några aspekter på lönenormeringen.

3.1 Spelar valet av norm någon roll?

Nu kan man fråga sig om det i praktiken spelar någon roll ifall vi formulerar normen som att lönerna skall följa löneökningstakten i Europa eller att löneökningstakten skall bestämmas av inflationsmålet och produktivitetsökningen. När vi talar om Europa i detta sammanhang så tänker vi oss väl att vi i första hand skall jämföra oss med länder som befinner sig på en liknande utvecklingsnivå och har en industristruktur som liknar den svenska. Då är det ganska rimligt att tänka sig att de har ungefär samma produktivitetsökningstakt som vi har i Sverige. Vidare så har den Europeiska Centralbanken ett inflationsmål som i praktiken ligger väldigt nära det svenska.¹¹ Enligt resonemanget ovan borde då löneökningstakten i dessa länder också bli 3,6 procent och i så fall blir det ingen praktiskt skillnad mellan de två normerna. Vi hamnar på samma löneökning oavsett hur vi resonerar.

Det kan dock finnas faktorer som gör att de två normerna ger olika resultat både på lång och kort sikt. En långsiktig strukturell faktor är att euroområdet innefattar länder som befinner sig på en lägre utvecklingsnivå jämfört med Sverige men som utvecklas snabbt. Enligt den så kallade Balassa-Samuelsson-teorin så kan man vänta sig att prisnivån stiger snabbare i dessa länder. Eftersom

den Europeiska Centralbanken har som mål att hålla inflationen i euroområdet nära 2 procent så kan man då vänta sig att inflationen i rikare länder som Tyskland understiger 2 procent medan den överstiger 2 procent i fattigare men snabbt växande länder.

På kort sikt leder skillnader i konjunkturutveckling till att inflationen i enskilda länder i euroområdet avviker från målet. Europeiska Centralbanken sätter bara en ränta så man har inte medel att hålla inflationen på 2 procent i enskilda länder utan man får nöja sig med att styra den genomsnittliga inflationen i euroområdet. Införandet av en gemensam valuta har lett till stora obalanser i vissa länder inom euroområdet så att en del länder befunnit sig i lågkonjunktur medan andra haft högkonjunktur. Detta var mest tydligt åren efter eurons införande då Tyskland hade lågkonjunktur och mycket låg inflation medan det var högkonjunktur och hög inflation i Irland, Grekland och Spanien. I ett sådant läge uppstår frågan vilka länder vi skall jämföra oss med.

Obalanser inom euroområdet kan också leda till att Europeiska Centralbanken inte når sitt inflationsmål. Man kan då fråga sig vad det är för poäng med att vi missar vårt inflationsmål bara för att Europeiska Centralbanken gör det.

Det finns alltså situationer då de två normerna pekar åt olika håll men hur ofta det är så är en empirisk fråga.

3.2 Men hur kan vi behålla konkurrenskraften om vi har högre löneökningar än Europa?

Säg att produktivitetsökningstakten är 2 procent i Sverige och Europa och att vi i Sverige har 3,6 procent löneökning i linje med inflationsmålsnormen medan löneökningstakten i euroområdet ligger stabilt på 2,6 procent. Hur går detta ihop? Hur kan vi behålla vår konkurrenskraft? Svaret är att ifall denna skillnad är stabil och varaktig, år efter år, så kommer inflationen i euroområdet att ligga kring en procent medan den är två procent i Sverige. Kronan kommer, på grund av att inflationen minskar värdet på kronan, att tappa i värde med omkring en procent per år relativt euron. Enhetsarbetskostnaderna och prisnivåerna kommer då att stiga i samma takt när man räknar om dem till samma valuta. Nominalräntan i Sverige kommer att vara en procent högre för att kompensera för den högre inflationen (och deprecierande valutans) så att realräntorna är desamma. Med samma realräntor påverkas inte konkurrenskraften. Därför är det med

flytande växelkurs fullt möjligt att ha en annan inflation än omvärlden och samtidigt bibehålla konkurrenskraften.

3.3 Varför inte utgå ifrån de faktiska prisökningarna?

En fråga man kan ställa sig är varför lönesättarna skall utgå ifrån inflationsmålet när man förhandlar om lönerna. Vore det inte mer rimligt att utgå ifrån den faktiska prisutvecklingen, speciellt om Riksbanken missat sitt inflationsmål under lång tid? Svaret är att man hamnar i ett cirkelresonemang ifall man utgår ifrån den faktiska prisutvecklingen. De flesta priser bestäms i hög grad av produktionskostnaderna och av dessa utgör lönekostnaderna en mycket stor del, direkt och indirekt via insatsvaror. Detta gäller för den hemmamarknadsinriktade sektorn men också i rätt hög grad inom den konkurrensutsatta sektorn. Höga löneökningar leder till högre priser och ifall detta leder till krav på ännu högre löner – och vice versa – så inverkar det destabiliserande på prisutvecklingen.

Inte heller bör löntagarna kräva kompensation för prisökningar på råvaror och energi som bestäms på världsmarknaden eller om räntorna stiger på världsmarknaden så att boendekostnaderna ökar i Sverige. Om oljepriset stiger så blir vi fattigare antingen vi vill eller ej. Att kräva "kompensation" för detta genom att öka lönekraven innebär bara att vi skjuter oss själva i foten.¹²

3.4 Konsekvenser av låga löneökningarna

Vad händer då om löneökningarna under en följd av år är lägre än vad som är förenligt med Riksbankens inflationsmål? Låga löneökningar tenderar att ge låg inflation men exakt vad som händer beror på hur starkt Riksbanken reagerar. Om Riksbanken inte sänker räntan så mycket så kommer inflationen att understiga målet. Om Riksbanken sänker räntan mycket så kan kronan falla så mycket i värde att inflationen hålls uppe genom stigande importpriser och ökat efterfrågetryck i ekonomin. Mest troligt är att det blir ett mellanläge: riksbanken håller räntan låg och kronan faller i värde men Riksbanken når ändå inte sitt inflationsmål.

Företag som producerar i Sverige och konkurrerar med utländska företag gynnas på tre sätt av lägre löneökningar:

- 1) Lönekostnaderna ökar långsammare
- 2) Lägre räntor sänker företagens finansieringskostnader
- 3) Svagare krona förbättrar kostnadsläget jämfört med utlandet.

Allt detta leder till ökad produktion och sysselsättning i den utlandskonkurrerande sektorn och därmed ökar också efterfrågan och produktion i den skyddade sektorn och skatteintäkterna för den offentliga sektorn ökar också.

Allt detta verkar bra, men det finns också nackdelar med låga löneökningar. Låga löneökningar sänker reallönerna därför att importpriserna stiger när kronan sjunker i värde. På kort sikt är denna effekt är dock inte så stark. Semesterresor och bensin blir omedelbart dyrare, men mycket av det vi konsumerar produceras i Sverige. Även när det gäller importerade varor så består en stor del av priset av transport- och distributionskostnader och handelsmarginaler och dessa kostnader bestäms av kostnadsläget i Sverige. Utländska exportörer tenderar också att anpassa sina priser till prisnivån i Sverige, vilket minskar växelkursens genomslag på konsumentpriserna.

När man diskuterar reallönerna måste man också ta hänsyn till att räntan har en direkt effekt på boendekostnaderna. I konsumentprisindex ingår en beräknad kostnad för att bo i egen bostad och i denna kostnad ingår räntan. Lägre ränta innebär också att hyrorna stiger långsammare.

Vi har alltså motverkande effekter på reallönen när räntan sänks och kronan försvagas: högre importpriser sänker reallönen medan lägre räntor sänker boendekostnaderna. Sambandet mellan nominella och reala löneökningar är därför inte så tydligt på kort sikt. På längre sikt innebär dock alltför låga löneökningar att inkomsterna omfördelas från löntagarna till företagens ägare.

En annan följd av alltför låga löneökningar är att det förr eller senare uppkommer bristsituationer på arbetsmarknaden. Om företagen inte kan hitta den personal som behövs så kan de inte expandera och då hjälper det inte att lönerna är låga. Köerna till operationer blir längre och undervisningen sämre om stat och kommun inte kan fylla sina vakanser.

Man kan också tänka sig att alltför stora obalanser på arbetsmarknaden leder till sammanbrott för den samordnade lönebildningen då vissa grupper inser att de skulle tjäna på mera marknadsmässiga löner.

Slutsatsen är att löneökningar som understiger summan av inflationsmålet och produktivitetsökningstakten knappast är hållbara i längden. Lagom är bäst även när det gäller konkurrenskraften. Alltför låga löneökningar leder till att de anställda får en mindre del av kakan, vinsterna blir onödigt höga, bristsituationer uppkommer på arbetsmarknaden och hela samordningen riskerar att kollapsa. Men när arbetsmarknaden kan sägas vara i balans är en bedömningsfråga.

3.5 Lönebildning när räntan nått sin undre gräns

När vi hittills resonerat om samspelet mellan lönebildning och penningpolitik har vi utgått ifrån att Riksbanken reagerar – och reagerar starkt – ifall inflationen avviker ifrån målet. Om inflationen stiger över målet så höjs räntan och ifall inflationen sjunker under målet så sänks räntan. Räntan påverkar sedan efterfrågan i ekonomin, bland annat via växelkursen. Effekterna på den reala ekonomin av högre eller lägre

löneökningar uppkommer i hög grad via riksbankens räntesättning och de därmed åtföljande effekterna på växelkursen.

Men dessa resonemang förutsätter att riksbanken faktiskt kan reagera när inflationen avviker ifrån målet. Riksbanken kan alltid höja räntan ifall inflationen överstiger målet. Men om inflationen blir låg så kan räntan nå en undre gräns och då kan riksbanken inte längre reagera på lägre löneökningar genom att sänka räntan. Problemet är att riksbanken inte kan sätta hur låg ränta som helst. Skälet är att ifall räntan skulle vara klart negativ så skulle folk välja att spara i kontanter i stället för att ha pengarna på banken.

Säg nu att det finns en undre gräns för räntan och att inflationen är låg och att räntan ligger på denna undre gräns. Om nu löneökningstakten sjunker så sjunker inflationen ytterligare men Riksbanken kan inte parera detta med att sänka räntan. Konsekvensen av lägre inflation blir då att realräntan (ränta minus inflation) stiger och detta kommer att dämpa efterfrågan i ekonomin och därmed sysselsättningen. Lägre löneökningar är därför direkt kontraproduktiva om räntan redan ligger vid sin undre gräns.

Notera också att företagens reala finansieringskostnader stiger om inflationen sjunker medan räntan förblir oförändrad. Räntan på lån till företag är normalt positiv även om riksbanksräntan är negativ. Med lägre inflation blir det svårare att betala tillbaka ett lån med en given ränta. Poängen är alltså att normalt leder lägre löneökningar till ökad sysselsättning men när räntan nått sin undre gräns så får en sänkning av löneökningstakten motsatt effekt. Detta är viktigt att beakta i en situation då inflationen och räntan är mycket låga.

Vid vilken nivå slår räntan i golvet? Låt oss anta lönerna ökar med 3,6 procent per år, produktivitetsökningstakten i näringslivet är 2 procent och inflationen är 2 procent per år. Den normala realräntan är 1 procent

så den nominella räntan är 3 procent när inflationen ligger vid målet.¹³ Men säg nu att löneökningstakten blir 2 procentenheter lägre, det vill säga 1,6 procent. Det leder till att inflationen blir noll och riksbanken reagerar med att sänka räntan. Enligt den berömda Taylor-regeln skall riksbanken reagera kraftigt när inflationen understiger målet: för varje procentenhet som inflationen understiger målet så bör riksbanken sänka räntan med 1.5 procentenheter. Eftersom inflationen nu ligger 2 procentenheter under målet så kommer riksbanken att sätta en ränta som är 3 procentenheter lägre än den skulle vara om inflationen låg på målet. Detta innebär att riksbanksräntan hamnar på noll (3 procent minus 1,5 gånger 2 procent). Vi ser att vid 1,6 procents löneökning så hamnar räntan nära sin undre gräns även om vi inte vet exakt var golvet för räntan ligger.

Slutsatsen av detta är att en lägre löneökningstakt än 1,6 procent per år knappast är att rekommendera hur dåligt det än går i ekonomin. Lägre löneökningar än så kan vara direkt kontraproduktiva för sysselsättningen och även för företagets vinster.

Vi kan sätta in olika siffror i denna kalkyl och komma fram till olika uppskattningar av den punkt där lägre löneökningar blir kontraproduktiva. Högre realränta innebär att gränsen hamnar lägre, men om ekonomin befinner sig i kris så sätter Riksbanken en låg ränta på grund av krisen och då kommer räntan att slå i golvet snabbare när inflationen sjunker. Rimligen ligger gränsen i området 1-2 procents löneökning.

Om vi lämnar sifferexercisen och ser på praktiken så kan vi konstatera att riksbankens reporänta faktiskt varit negativ under ett antal år och att den troligen inte hade kunnat sänkas mycket lägre. Om löneökningstakten under dessa år hade varit ännu lägre så skulle det knappast ha gynnat den ekonomiska utvecklingen i Sverige. Resultatet hade istället blivit ökade reala finansieringskostnaderna för företagen.

4. Frågan om relativa löner

Som noterades i inledningen så innebär Industriavtalet en samarbetslösning som syftar till att undvika ett "allas krig mot alla" på arbetsmarknaden. Detta samarbete innebär att en grupp organisationer bestämmer ett "märke" och att övriga organisationer förväntas hålla sig till i stort sett samma procentuella löneökning i sina avtal. Strikt tolkat skulle detta innebära att de lönerelationer som gällde 1997 skall fortsätta gälla för evig tid.

Men de lönerelationer som gällde 1997 reflekterade de utbuds- och efterfrågeförhållanden som gällde 1997. Teknisk utveckling, globalisering, it-revolution, förändringar i utbildningssystemet och annan samhällsomvandling leder till att lönerelationerna behöver förändras över tid. I annat fall kommer bristsituationer att uppkomma på vissa delar av arbetsmarknaden medan arbetslösheten ökar på andra delar av arbetsmarknaden.

Calmfors (2017, 2018) menar att demografiska förändringar leder till krav på att relativlönerna förändras. Sverige har haft ett stort överskott i bytesbalansen beroende på att sparandet varit högt, men efter hand som befolkningen åldras så kommer troligen sparandet att minska. Det innebär ett mindre överskott i bytesbalansen och att färre behöver arbeta inom exportsektorn medan fler behöver arbeta med produktion för hemmamarknaden. Detta kan i sin tur kräva att lönerelationerna ändras så att det blir mer attraktivt att jobba i hemmamarknadsinriktade sektorer, däribland den offentliga sektorn där vi redan ser stor brist på arbetskraft inom flera områden. Detta är ett *exempel* på ett fall där det kan krävas förändringar av relativlönerna.

Teoretiskt är det inget som säger att samordning av löneförhandlingarna måste innebära att alla får *samma* löneökning. Parterna på arbetsmarknaden kan komma överens om någonting annat. Men i praktiken är ett märke i form av en gemensam procentsats en naturlig "neutral" referenspunkt. Om alla får samma procentuella påslag så förblir relativlönerna oförändrade. Men ju längre tiden går desto mindre relevanta blir de lönerelationer som man hade från början. Om lönesamordningen skall vara hållbar i längden behöver man fundera över hur man kan tillåta förändringar av relativlönerna inom ramen för samordningen.

När man diskuterar förändringar av lönestrukturen kan man ha en normativ eller en mer praktisk, marknadsmässig utgångspunkt. En normativ utgångspunkt innebär att man diskuterar vad lönerna borde vara för olika yrkesgrupper. Men i praktiken är det väldigt

svårt att komma överens om detta. De flesta tycker nog att just deras yrkesgrupp borde ha högre lön. Vissa yrken kräver stor social kompetens medan andra kräver mer analytisk förmåga eller kroppsstyrka. Vissa yrken kräver lång utbildning eller så har man en tuff arbetsmiljö. Alla dessa arbetsuppgifter behöver utföras men det finns inget objektiva svar på hur olika förmågor och arbetsförhållanden bör värderas.

En mer praktisk utgångspunkt är att ta hänsyn till hur arbetsmarknaden ser ut för olika yrkesgrupper. För det första är det någonting vi kan mäta på ett någorlunda objektiva sätt och för det andra vet vi att stora obalanser skapar stora problem oavsett om det handlar om efterfrågeöverskott eller utbudsöverskott. Brist på personer inom ett område gör att viktig verksamhet inte kan genomföras och stor arbetslöshet innebär ekonomiska, sociala och psykologiska problem för de som inte kan hitta något jobb. Om samordningen skall fortleva behöver arbetsmarknadens parter hitta metoder för att inom ramen för samordningen anpassa lönestrukturen till ändrade förutsättningar.¹⁴

Industrins Ekonomiska Råd (2017) hävdar att förändringar i relativlönerna visst är möjliga inom ramen för industriavtalet. Argumenten är att avtalen anger miniminivåer och inget hindrar ett företag att betala högre lön om man har svårt att rekrytera. Mot detta talar det förhållandet att den så kallade restposten (löneglidningen) som mäter löneökningarna utöver avtalen, varit mycket liten under senare år (se Figur 9 i Calmfors, 2018). Detta tyder på att avtalen i hög grad är styrande för löneutvecklingen, både uppåt och neråt.

Detta kan förstås utifrån parternas intressen.¹⁵ För en viss delarbetsmarknad finns en viss lön som ger balans, så att det varken råder överutbud (arbetslöshet utöver viss friktionsarbetslöshet) eller efterfrågeöverskott (brist på arbetskraft). Men för arbetsgivarna är det bättre om lönen är lägre än den som ger jämvikt på marknaden. Ned till en viss nivå tjänar arbetsgivaren på att lönen hålls nere även om det leder till arbetskraftsbrist och rekryteringsproblem. När avtalen slutits på förbunds nivå så råder fredsplikt och därför krävs det att båda parter är överens för att det ska bli några lokala löneökningar utöver avtalet. Men sådana löneökningar ligger inte i arbetsgivarnas intresse såvitt de inte har mycket stora rekryteringsproblem och de kommer därför att blockera löneökningar utöver märket i de flesta fall.¹⁶

Det är därför inte så lätt att se hur man kan hitta

ett system för förändring av relativlönerna med bibehållen samordning. Detta är dock ett problem uppkommer i varje system med samordnade förhandlingar, oavsett om vi har centrala

förhandlingar eller en mer informell samordning. Problemet är i stort sett detsamma oavsett om det är industrin eller någon annan sektor som sätter märket.

5. Vem ska sätta märket?

Höga löneökningar inom en sektor har negativa effekter på de andra sektorerna. Om lönerna stiger inom hemmamarknadsinriktade sektorer så stiger levnadsomkostnaderna för alla. Om lönerna stiger inom exportindustrin så sjunker exporten och därmed sysselsättningen och inkomsterna i hela samhället. Därmed minskar också inkomsterna inom de hemmamarknadsinriktade sektorerna.

Tanken i industriavtalet är att industrin sätter ett märke som fungerar som norm för övriga löneavtal på arbetsmarknaden. Grundtanken är att förbunden inom industrin håller tillbaka sina löneökningar mot löfte att övriga förbund respekterar märket i de efterföljande förhandlingarna. Det kan ses som ett implicit kontrakt mellan de olika organisationerna. Ett sådant kontrakt kan upprätthållas därför alla vet att det kommer nya löneförhandlingar om några år. Om de som förhandlar senare skulle avvika alltför mycket från märket så skulle det bli svårt att få till samordning i nästa löneförhandling. Då kan det bli ett allas krig mot alla som leder till att lönerna trissas upp till en alltför hög nivå.¹⁷

Men i och med att industrin står för en mindre del av sysselsättningen har denna ordning ifrågasatts. Varför skall det vara industrin som sätter märket? Vore det inte rimligare att de största förbunden gjorde detta?

I en ekonomi med fast växelkurs kan det vara lämpligt att industrin tar på sig ledarrollen. Då handlar problemet om att hitta ett löneläge som gör de utlands-konkurrerande sektorerna konkurrenskraftiga och förmodligen är det parterna inom den konkurrensutsatta sektorn som bäst kan bedöma vad som är en lämplig lönenivå. Men med flytande växelkurs är det inte uppenbart vem som bör vara ledare.

Dock kan det finnas ett skäl till att de konkurrensutsatta branscherna fortfarande bör vara löneledare och det är att det är dessa branscher som först känner av konsekvenserna av alltför höga löneökningar. Om lönerna ökar så mycket att inflationen stiger över inflationsmålet så kommer Riksbanken att höja räntan så att kronan stiger i värde. De konkurrensutsatta företagen utsätts då för en "triple whammy" (tre onda ting) i form av högre lönekostnader, högre finansieringskostnader och lägre konkurrentpriser mätt i kronor. Detta bör innebära att motståndet mot alltför höga löneökningar är speciellt starkt inom den konkurrensutsatta industrin.

Hemmamarknadsinriktade sektorer påverkas inte lika direkt av att valutan stiger i värde. Företag som inte konkurrerar i någon högre grad med utlandet kan lätt övervältra högre löne- och räntekostnader på konsumenterna eftersom deras konkurrenter får lika höga kostnadsökningar. Över tid kommer även dessa sektorer att påverkas av minskade investeringar och export, men det kan ta avsevärd tid innan effekterna helt slår igenom.¹⁸

Frågan om vem som bör sätta märket är dock inte så lätt att svara på. Om vi är överens om principerna för hur märket skall sättas så är det kanske mindre viktigt vem som gör det. Men ett argument som talar för att inte bara industrin borde vara involverad är att lönesättningen bland annat bör baseras på en bedömning av arbetsmarknadsutsikterna. Om vi ska sätta ett märke som skall gälla för alla sektorer bör vi rimligen se till utsikterna för hela arbetsmarknaden när vi bedömer vad som är en rimlig löneökningstakt. Här kan man tänka sig att bedömningen blir olika beroende på vem som gör den.¹⁹

6. Vad säger data?

Vi har diskuterat två alternativa normer för lönebildningen: Europeanormen och den inflationsmålsbaserade normen. Arbetsmarknadsekonomiska rådet (2016) och Calmfors (2018) benämner dem "konkurrenskraftsmodellen" och "inflationsmålsmodellen". Låt oss nu se hur de faktiska löneökningarna förhållit sig till dessa två normer.

6.1 Produktivitetsökningen har varit 2 procent per år 1998-2018 men den har minskat över tiden

Figur 2 visar den procentuella ökningen av produktiviteten (produktion per timme) i näringslivet. Genomsnittet för perioden 1998-2018 var 2 procent. Att produktionen ökar trendmässigt över tiden beror främst på den teknologiska utvecklingen men produktivitetsökningstakten varierar kraftigt från år till år på grund av konjunkturen. När it-bubblan sprack 2001 stod produktiviteten stilla och under finanskrisen 2008-2009 hade vi negativ produktivitetsökningstakt. Skälet är att produktionen på kort sikt bestäms av efterfrågan samtidigt som det tar tid att anpassa antalet anställda. En kraftig nedgång i efterfrågan leder därför till produktionen per anställd minskar men det har inget att göra med den underliggande teknologiskt betingade produktivitetsutvecklingen. När vi diskuterar vilket utrymme det finns för löneökningar under de kommande åren är det den förväntade underliggande (normala) produktivitetsutvecklingen som är relevant.

Om vi antar att den underliggande produktivitetstillväxten i näringslivet är 2 procent och att förädlingsvärdepriset i näringslivet ökar 0,4 procent långsammare än konsumentpriserna så leder den inflationsmålsbaserade lönenormen till att löneökningstakten i ett normalt konjunkturläge bör vara kring 3,6 procent.

Dock verkar den underliggande produktivitetsökningstakten ha minskat över tiden. Produktivitetsökningstakten var visserligen över 4 procent 2010 men det berodde till stor del på att ekonomin återhämtade sig efter finanskrisen. Perioden 2011-2018 var den genomsnittliga produktivitetsökningstakten i näringslivet endast 1,3 procent. Om vi tar denna siffra som mått på den underliggande produktivitetsökningstakten så kommer vi fram till $2 - 0,4 + 1,3 = 2,9$ procent som en rimlig löneökningstakt. Återigen bör det påpekas att detta är en rimlig löneökningstakt om vi bedömer att arbetsmarknaden är i balans.

6.2 Låga löneökningar har inneburit att inflationen blivit lägre än Riksbankens inflationsmål

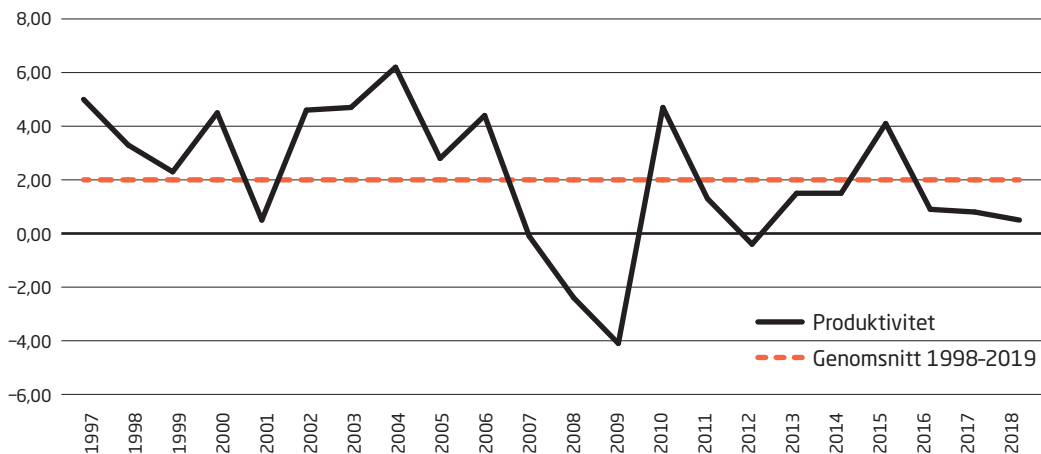
Under perioden 1998-2018 ökade timlönerna i näringslivet med 3,1 procent i genomsnitt vilket är en halv procentenhet mindre än den inflationsmålsbaserade lönenormen på 3,6 procent. Som framgår av **Figur 3** så har löneökningarna varit mindre än 3,6 procent nästan varje år och löneökningstakten har minskat över tiden. Perioden 2011-2018 var löneökningstakten 2,5 procent. Även om vi räknar med en underliggande produktivitetsökningstakt på 1,3 procent de senaste åren så har löneökningarna 2011-2018 varit 0,4 procentenheter lägre än som skulle varit förenligt med riksbankens inflationsmål.

Om nu löneökningstakten varit lägre än som är förenligt med riksbankens inflationsmål så borde vi vänta oss att det varit svårt för Riksbanken att nå sitt inflationsmål. Riksbanken kan sänka den korta räntan och köpa obligationer för att få ner de långa räntorna och detta bör leda till att kronan försvagas så att importpriserna stiger, men som diskuterades ovan så bestäms inflationen främst av den inhemska kostnadsutvecklingen. En försvagning av kronan ger visserligen en engångseffekt på importpriserna men över tid är det omöjligt för Riksbanken att motverka låga löneökningar genom att ständigt försvaga kronan. Med en löneökningstakt som är avsevärt lägre än vad som är förenligt med inflationsmålet så kommer Riksbanken inte att kunna nå sitt mål.

Detta är också vad som hänt. **Figur 4** visar några mått på inflationstakten. Den heldragna orange linjen visar inflationstakten mätt som procentuell förändring i konsumentprisindex (KPI) från föregående år. Inflationstakten mätt med KPI svänger en hel del från år till år och ett skäl är att räntekostnader för bostäder ingår som en viktig komponent i boendekostnaderna. Det innebär att när Riksbanken höjde räntan 2007-2008 så ökade detta inflationen mätt med KPI och när man kraftigt sänkte räntan i slutet av 2008 och början av 2009 så drogs inflationen ner till ett negativt värde 2009. Konsekvensen är alltså att när riksbanken höjer räntan för att dämpa inflationen så blir den kortsiktiga effekten att inflationen ökar. Men när riksbanken bestämmer sin penningpolitik så bortser man ifrån dessa kortsiktiga effekter av ränteförändringar. Man ser i stället på KPIF som är ett inflationsmått där man inte räknar med ränteförändringarna.

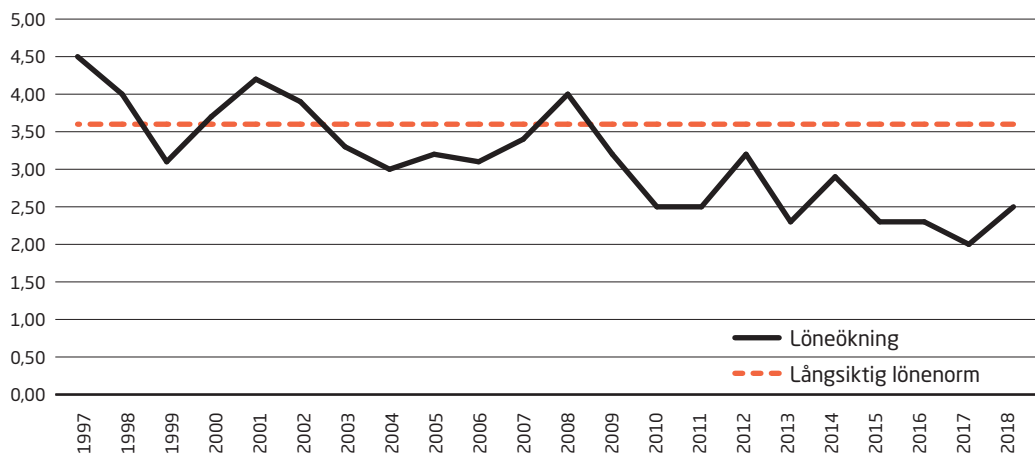
En annan faktor som bidrar till svängningar i inflationstakten är energipriserna. Eftersom dessa

FIGUR 2 Produktivitetstillväxt i näringslivet

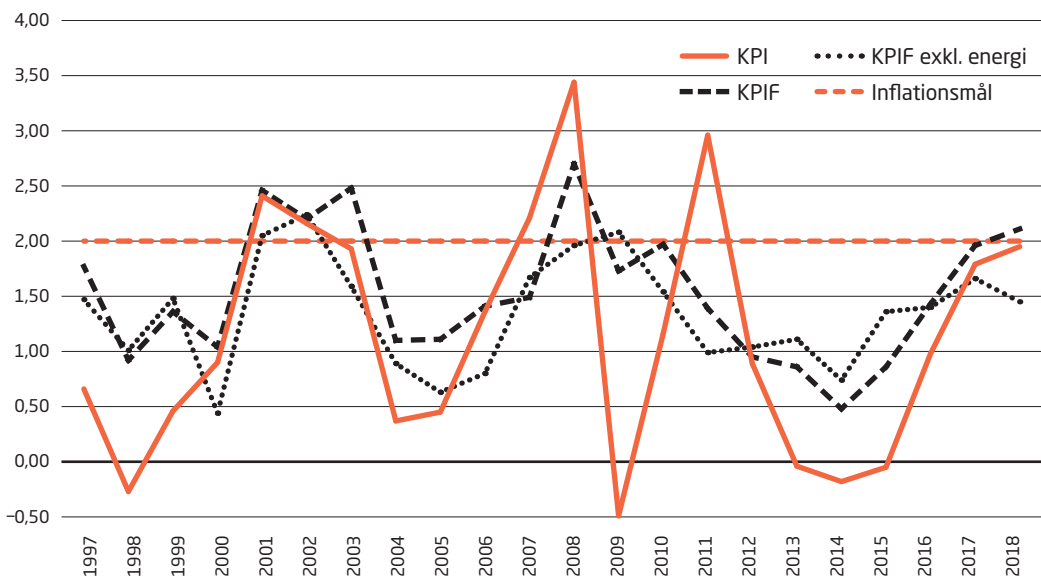
Anm: Figuren visar produktion per arbetad timme i näringslivet, fasta priser, baspris. Källa: SCB.

FIGUR 3 Löneökningar och långsiktig lönenorm, procent

Anm: Figuren visar procentuell ökning för timlöner i näringslivet enligt konjunkturlönestatistiken. Källa: SCB.

FIGUR 4 Inflation enligt alternativa mått, procent

Källa: Konjunkturinstitutet.

i stort sett ligger utanför riksbankens kontroll så kan det vara lämpligt att också räkna bort dessa när vi utvärderar hur väl riksbanken lyckats nå sitt inflationsmål. "KPIF exklusive energi" mäter inflationstakten exklusive effekter av ränteförändringar och energipriser.

Den genomsnittliga inflationstakten 1998-2018 var 1.2 procent enligt KPI, 1.5 procent enligt KPIF och 1.3 procent enligt KPIF exklusive energi. Skillnaden mellan KPI och KPIF beror på att räntorna fallit trendmässigt under denna period, men oavsett vilket mått vi använder så har inflationstakten legat klart under Riksbankens mål på 2 procent. Enligt resonemanget i denna uppsats är det precis vad man skulle förvänta sig med tanke på att löneökningstakten varit ungefär en halv procentenhet lägre än som kan beräknas vara förenligt med Riksbankens inflationsmål.

Nu kan man invända att det kan finnas andra skäl till att Riksbanken missar sitt inflationsmål. Riksbanken har fått kritik för att man under vissa perioder höjt räntan för mycket, vilket lett till svag sysselsättning och lägre prisökningstakt. Visst finns det många saker som påverkar inflationen men löneökningstakten är den avgjort viktigaste faktorn. Låga löneökningar är ett huvudskäl till att inflationen blivit så låg.

Ett sätt att ytterligare belägga detta är att se hur väl löneökningstakten och inflationen samvarierar över tiden. **Figur 5** visar löneökningstaktens avvikelse från 3,6 procent och inflationens avvikelse från 2 procent. Löneökningstakten mäts året innan eftersom det tar en viss tid för löneökningarna att slå igenom i prisökningar. I linje med resonemanget ovan så mäts inflationstakten med KPIF exklusive energi. Vi ser en relativt stark samvariation. Åren 2001-2002 och 2008 låg inflationstakten något över målet och i båda fallen stämmer detta med att löneökningstakten översteg 3,6 procent året innan. Åren 2000, 2005-2006 och 2011-2014 låg inflationen klart under målet och detta kan till betydande del förklaras med låga löneökningar. I linje med teorin finner vi alltså belägg för att inflationen i hög grad bestäms av löneökningstakten. Detta är naturligt då mycket av det vi konsumerar är inhemskt producerade varor vilkas priser i hög grad bestäms av lönekostnaderna.

6.3 Växelkursrörelser har litet genomslag på inflationen på kort sikt

De senaste 2-3 åren har dock inflationen legat rätt nära målet trots att löneökningstakten sjunkit ner mot 2 procent. Två bidragande orsaker är troligen att produktiviteten ökat långsamt och att kronan varit svag. Men vilken betydelse har växelkursen för inflationstakten? I **Figur 6** försöker vi se om växelkursen påverkat inflationstakten. Växelkursförändringar mäts här som förändring i KIX-indexet som är ett handelsvägt index av 32 valutor och indexet är definierat så att en uppgång innebär att en försvagning av kronan. När KIX-indexet ökar borde

importerade varor bli dyrare så att inflationen ökar. Diagrammet visar också den "oförklarade" inflationen mätt som procentuell förändring i KPIF exklusive energi minus löneökningstakten i näringslivet plus 1,6 procent. Det är alltså den inflation som inte kan förklaras av att arbetskostnaden per enhet ökar givet 2 procents produktivitetstakten.²⁰

Kronans värde minskade ungefär 8 procent i samband med att it-bubblan sprack 2001 och samma sak hände i samband med finanskrisen. Vi ser dock förvånansvärt svagt samband mellan växelkursförändringarna och den inflation som inte förklaras av löneökningstakten. En svagare krona gjorde utlandsresan och bensinen dyrare men i stort verkar dessa förändringar inte ha påverkat levnadsomkostnaderna så mycket. Ett skäl kan vara att försvagningen av kronan var tillfällig i båda dessa fall.

Perioden 2014-2015 hade vi återigen en försvagning av kronan i samband med att Riksbanken sänkte räntan till negativa värden i början av 2015. Här ser vi ett visst samband mellan växelkurs och prisutveckling. De senaste årens svaga tillväxt i reallönen kan delvis förklaras av att kronan varit svag.

6.4 Omläggningarna av penningpolitiken illustrerar sambandet mellan penningpolitik och växelkurs

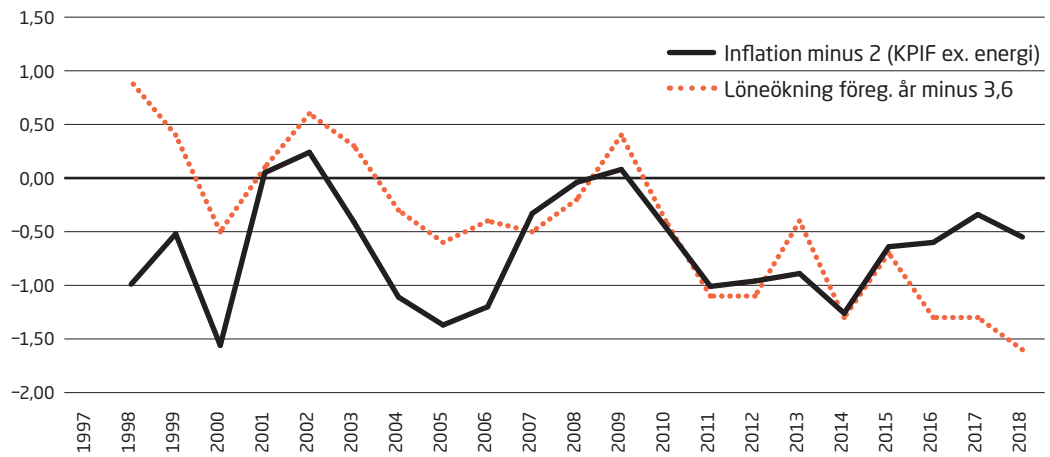
Varför har då växelkursen varierat som den gjort? Denna fråga tyvärr är inte lätt att svara på. Växelkursen reflekterar förväntningar om den framtida ekonomiska utvecklingen i Sverige och omvärlden och därför kan växelkursen reagera redan i förväg om en viss utveckling är förväntad. Detta gör det svårt att belägga orsak och verkan. Men enligt teorin är riksbankens räntepolitik en viktig faktor som påverkar växelkursen. En högre ränta i Sverige innebär att det blir mer attraktivt att låna ut i kronor och då ökar kronans värde - förutsatt att inget annat händer samtidigt som påverkar växelkursen i motsatt riktning.

Figur 7 visar den korta räntan i Sverige, euroräntan och växelkursen mätt som kronor per euro. Det första decenniet efter eurons införande följde Riksbanken ECB ganska nära i sin räntepolitik. I samband med att it-bubblan sprack och Ericsson fick problem så försvagades kronan (euron blev dyrare) men sen var växelkursen mot euron stabil fastän räntan var lite högre i Sverige 2002-2003.

När finanskrisen bröt ut så försvagades kronan och euron närmade sig 11 kronor. Det var mycket som hände vid den tiden men en möjlig förklaring är att Sverige som litet exportberoende land med stor tillverkningsindustri är relativt konjunkturkänsligt. Riksbanken var också snabb att sänka räntan när man väl förstod hur allvarlig krisen var.

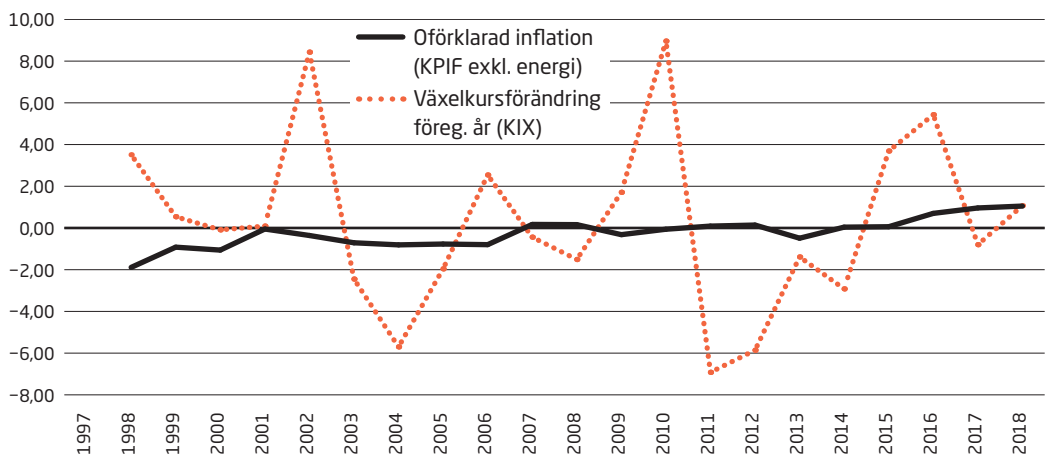
Perioden 2010-2011 höjde riksbanken reporäntan betydligt över den europeiska nivån och detta bidrog säkerligen till att kronan förstärktes så att eurons värde föll under 9 kronor. Det var bland annat oro för stigande bostadspriser som fick riksbanken att höja

FIGUR 5 Inflationens avvikelse från målet och löneökningarnas avvikelse från långsiktssnormen

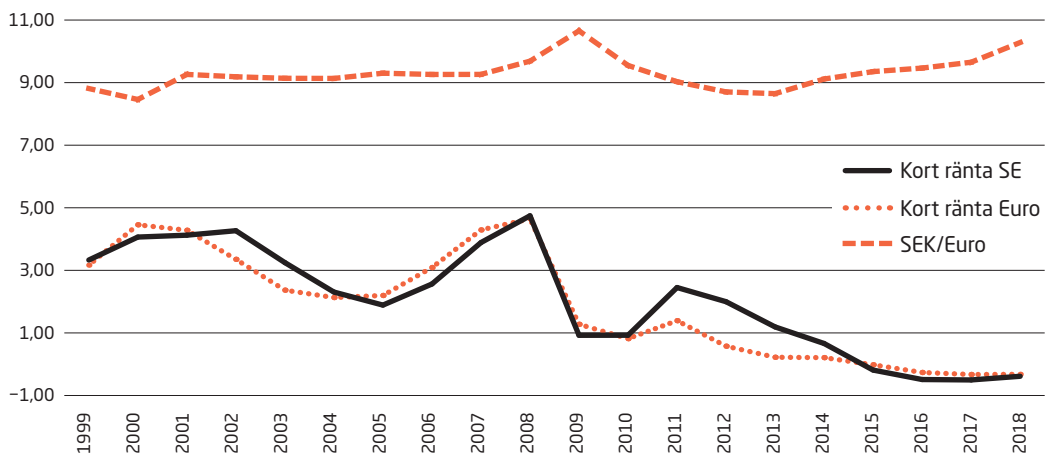
Anm: Se Figur 3 och 4 för definitioner och källor.

FIGUR 6 Förändring i effektiv växelkurs och inflation som ej förklaras av löneökningarna

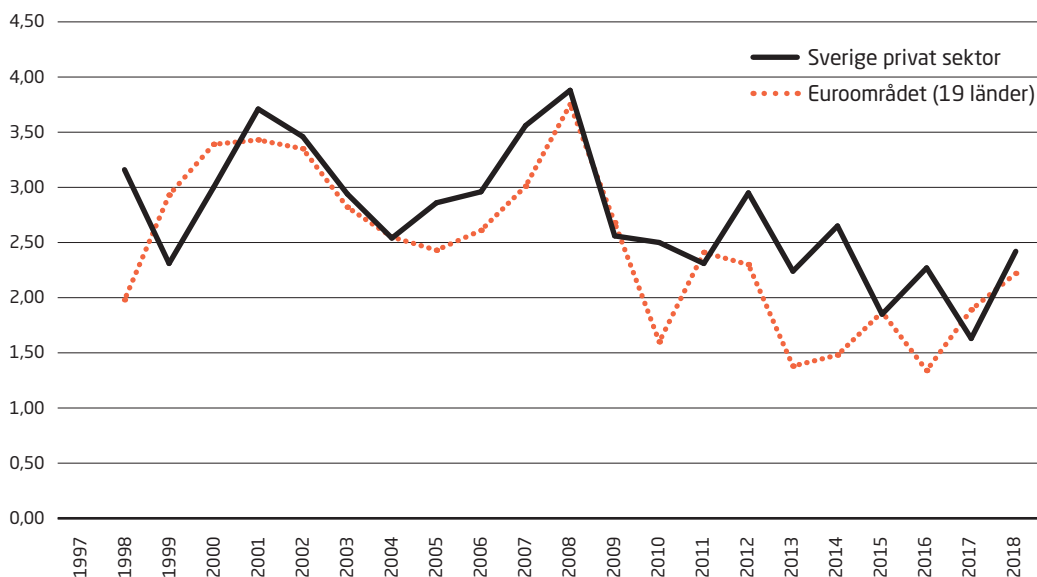
Anm: Oförklarad inflation är beräknad som inflation (KPIF exkl. energi) minus löneökning föregående år plus 1,6 procent. Källa: Konjunkturinstitutet och SCB.

FIGUR 7 Ränta i Sverige och euroområdet samt växelkurs

Källa: OECD Economic Outlook Database.

FIGUR 8 Löneökningar i Sverige och Euroområdet, privat sektor

Källa: OECD Economic Outlook Database.

räntan. Penningpolitiken lades dock om och sedan 2015 har riksbankens ränta varit lägre än Europeiska Centralbankens ränta, vilket uppenbarligen bidragit till att kronan tappat i värde. Nu har det varit den låga inflationen som bestämt penningpolitiken.

Det är, som sagt, inte lätt att förklara växelkursen, men vi kan nog ändå dra slutsatsen att penningpolitiken haft avgörande betydelse för växelkursen. Utvecklingen de senaste åren illustrerar väl de resonemang som fördes i början av denna uppsats: låga löneökningar leder till att inflationen blir lägre än målet, att riksbanken håller räntan låg och att kronan försvagas.

6.5 Europanormen har troligen bidragit till att löneökningarna blivit låga

Slutligen kan man fråga sig om Europanormen spelat någon roll i allt detta. Beror de relativt låga löneökningarna på att arbetsmarknadens parter tittat mot Europa snarare än mot Brunkebergstorg? **Figur 8** visar löneökningstakten i privat sektor enligt OECD. Här används alltså ett annat mått och enligt detta mått var den genomsnittliga löneökningstakten under perioden 1998-2018 2.8 procent i Sverige och 2.5 procent i euroområdet. Första decenniet följde vi löneutvecklingen i euroområdet ganska väl men åren kring eurokrisen ökade lönerna i Sverige något mer än lönerna i Europa. En rimlig slutsats är att Europanormen, i den mån den påverkat löneavtalen, bidragit till att hålla nere löneökningstakten under den nivån som skulle varit konsistent med inflationsmålet om vi ser på perioden som helhet.

7. Har lönerna ökat alltför långsamt?

Innan vi drar slutsatsen att löneökningstakten varit alltför låg bör vi dock beakta den fjärde komponenten i den inflationsmålsbaserade norm som formulerades ovan: arbetsmarknadsläget. När industriavtalet tillkom var Sverige i en återhämtningsfas efter den djupa krisen i början av 1990-talet. Arbetslösheten var hög och hundratusentals personer hade lämnat arbetskraften på grund av det svaga arbetsmarknadsläget. Faktum är att arbetsmarknaden återhämtade sig långsamt och arbetsmarknaden var relativt svag ända fram till 2007. I det perspektivet kan man säga att löneökningstakten 2001-2002 var alltför hög med tanke på arbetsmarknadsläget och att de relativt låga löneökningarna 2003-2007 var motiverade och bidrog till återhämtningen på arbetsmarknaden.

Att löneökningstakten hålls låg är en naturlig anpassningsprocess när arbetsmarknaden hamnat i obalans. Att inflationen avviker ifrån målet under några år skapar inga större problem för andra än riksbankens direktion, men om inflationen avviker ifrån målet under längre tid så kan det leda till att Riksbankens trovärdighet undermineras. Om löne- och prissättare slutar tro att inflationen någonsin skall återgå till målet så påverkas förväntningarna på ett sådant sätt att det blir ännu svårare att komma tillbaka till målet.

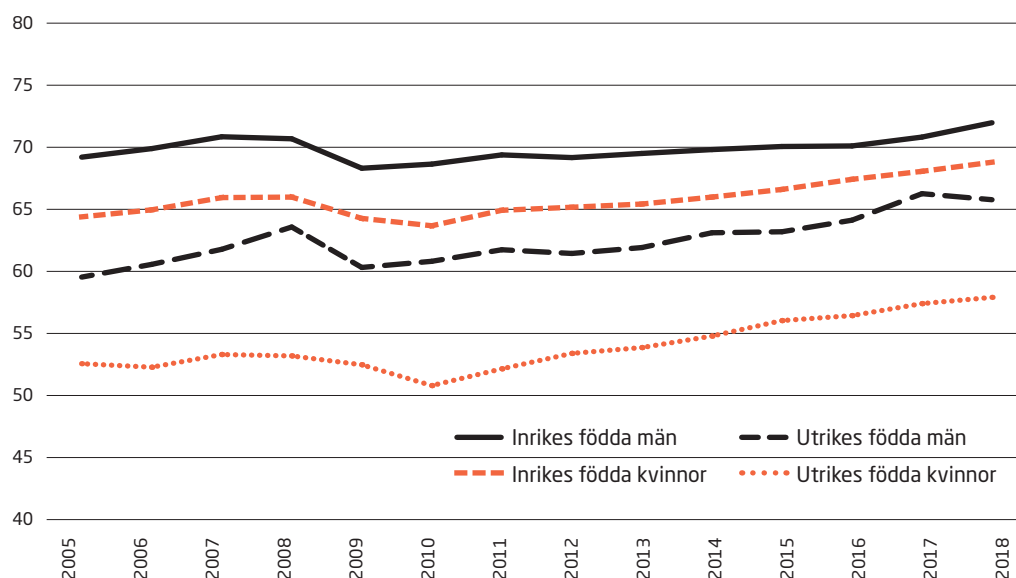
Hur ska vi då se på den låga löneökningstakten

under de senaste åren? Har den varit motiverad? Sveriges ekonomi går bra, sysselsättningsgraden är bland de högsta i EU och många arbetsgivare rapporterar att de har svårt att rekrytera rätt personal. När företagen inte kan hitta rätt personal så skapar det stora problem inom både offentlig och privat verksamhet. Detta kan tolkas som att arbetsmarknaden snarast är överhettad och att det inte finns något skäl att hålla tillbaka löneökningarna.

Å andra sidan har arbetslösheten fastnat på 6-procentsnivån. Den är mer än dubbelt så högt som på 70- och 80-talen då 3 procent betraktades som en hög nivå.²¹ I det perspektivet kan man argumentera för att löneökningstakten borde hållas fortsatt låg så att vi pressar ner arbetslösheten till 1970-talets nivå.

Men hur kommer det sig att vi har brist på arbetskraft inom flera sektorer samtidigt som arbetslösheten är så pass hög jämfört med 70- och 80-talen? Ett viktigt skäl är att vi haft stor immigration av personer med mycket blandade förutsättningar att etablera sig på svensk arbetsmarknad. Detta har inneburit att vi har sämre matchning mellan efterfrågan och utbud på arbetsmarknaden. Grundfrågan blir då i vilken mån arbetslösheten skall ses som ett konjunkturellt eller ett

FIGUR 9 Sysselsättningsgrad för män och kvinnor, 15-74 år, procent

Anm: Sysselsättningsgraden mäts som antalet sysselsatta i förhållande till befolkningen för den aktuella gruppen. Källa: AKU/SCB.

strukturellt problem. Gynnas de som nu är arbetslösa av allmänt lägre löneökningar eller är arbetslösheten ett strukturellt problem som kräver strukturella lösningar i form av utbildningsinsatser, ökad lönespridning eller subventionerade jobb snarare än generellt låg löneökningstakt?

Calmfors (2018) argumenterar för att arbetslösheten idag till stor del är ett strukturellt problem som behöver lösas med specifika, strukturella åtgärder. Men det allmänna efterfrågeläget är viktigt. **Figur 9** visar sysselsättningsgrader (sysselsatta i förhållande till befolkningen) för män och kvinnor födda i Sverige och utomlands. Sysselsättningsgraden för män födda i Sverige har varit tämligen stabil sedan 2005 med en liten dipp under finanskrisen. För övriga grupper ser vi en nedgång i sysselsättningen i samband med finanskrisen, men därefter har

sysselsättningen ökat kraftigt, speciellt för de som är födda utomlands. Den starka konjunkturen har helt säkert bidragit till att sysselsättningsgraden bland invandrare har ökat. När efterfrågan på arbetskraft stiger så ökar chansen att hitta jobb, framförallt för dem som står sist i kön.

Som Calmfors (2018) påpekar så kan valet av löneökningstakt ses som en avvägning mellan sysselsättning och effektivitet. Sysselsättningsargumentet talar för lägre löneökningar men effektivitetsargumentet talar mot att lönerna hålls så låga att bristsituationer uppkommer på betydande delar av arbetsmarknaden. Detta är en avvägning som arbetsmarknadens parter måste göra. Mer flexibla relativlöner kan mildra konflikten mellan sysselsättning och effektivitet.

Referenser

Här anges endast ett urval referenser. Ytterligare referenser finns i rapporter från Industrins Ekonomiska Råd, Konjunkturinstitutets lönebildningsrapporter, samt Calmfors (2018), och Hermansson (2019).

EUROPÄNORMEN
SAKNAR
RELEVANS

Calmfors, L. (2017), "Hur ändamålsenlig är industrins märkessättning", *Ekonomisk Debatt*, nr 5.

Calmfors, Lars, (2018), *Industrins lönenormering kan och bör reformeras*, Lönebildning för jämlikhet - nr 4, 6F - Fackförbund i samverkan.

Calmfors, L. och A. L. Seim (2013), "Pattern Bargaining and Wage Leadership in a Small Open Economy", *Scandinavian Journal of Economics* 115.

Edingruppen (1995), *I takt med Europa: samhällsekonomiska aspekter på lönebildningen*, LO, Stockholm.

Facken inom industrin (2015), *Bästa möjliga - om lönebildning och samhällsekonomi*, www.fackeninomindustrin.se.

Gottfries, N. (2010), "Fungerar den svenska lönebildningen?", i *Att skapa arbeten - löner anställningsskydd och konkurrens*, SOU 2010:93, Bilaga 5, Långtidsutredningen 2011.

Gottfries, N. (2011), "Återhållsamma löneökningar och lågt inflationstryck, men sysselsättningen har förblivit svag efter 90-talskrisen", i Egerö, A.-M. (red), *Röster om lönebildning och medling*, Medlingsinstitutet.

Gottfries, N. "The labor market in Sweden since the 1990s", IZA World of Labor 2018: 411 doi: 10.15185/izawol.411 <https://wol.iza.org/articles/the-labor-market-in-sweden-since-the-1990s>

Hermansson, C. (2019), *Industriavtalet - en genomgång av dess utveckling, effekter, kritik och utmaningar*, rapport till Svenskt Näringsliv

Industrins Ekonomiska Råd (2017), *Den svenska industrin, industriavtalet och framtida utmaningar*, Stockholm.

Konjunkturinstitutet, (2011, 2012, 2016), *Lönebildningsrapporten*.

Markowski, A., K. Nilsson, och M. Widén, 2011, *Strukturell utveckling av arbetskostnad och priser i den svenska ekonomin*, Working Paper 106, Konjunkturinstitutet.

Vartiainen, J. (2010), *Interpreting Wage Bargaining Norms*, Working paper 116, Konjunkturinstitutet, Stockholm.

Noter

- 1 Denna rapport följer till stor del analysen i en tidigare rapport (Gottfries, 2010) men jämförelsen mellan europanormen och den inflationsmåls-baserade normen utvecklas och de senaste 20 årens erfarenheter diskuteras.
- 2 Denna siffra ger en överdriven bild av exportberoendet eftersom exporten har ett stort importinnehåll. Men om man drar bort import-innehållet utgör exporten fortfarande ungefär en tredjedel av BNP. En tredjedel av det mervärde som produceras av arbete och kapital i Sverige går på export.
- 3 För att härleda detta så kan vi låta små bokstäver stå för logaritmer av motsvarande variabler med stor bokstav. Om vi tar naturliga logaritmer på båda sidor i ekvationen ovan får vi $ulc = w - q$. För att likheten skall hålla över tid måste förändringen i vänster led måste vara lika med summan av förändringarna i höger led och eftersom förändringen i $\ln(X)$ är ungefär lika med den procentuella förändringen i X så gäller relationen ovan.
- 4 Det förekommer stora konjunkturmässiga fluktuationer i produktiviteten som bör rensas bort när vi diskuterar utrymmet för lönehöjningar.
- 5 Europanormen föreslogs av Edingruppen (1995). Ibland används beteckningen "konkurrenskraftsmodellen" för detta sätt att tänka. Europanormen föreslogs som ett sätt att stabilisera lönebildningen och förväntningarna i en situation då det rådde stor osäkerhet om den framtida inflationen i Sverige och då kronan ansågs undervärderad fastän räntorna var mycket högre i Sverige än i jämförbara länder med liknande inflationstakt. Se appendix för ett utdrag ur Edingruppens rapport.
- 6 Om vi ser på data så är det inte så att kronan alltid stärks (försvagas) när riksbanken höjer (sänker) räntan. Detta beror på två förhållanden: i) eftersom växelkursen reflekterar förväntningar om framtida räntor så det är bara *oväntade* ränteförändringar i räntan som påverkar växelkursen och ii) det kan komma *andra nyheter* samtidigt som riksbanken förändrar räntan och dessa nyheter kan påverka växelkursen åt motsatt håll.
- 7 Inflationen är den procentuella uppgången i prisnivån från ett år till nästa år.
- 8 Vi har inte explicit tagit hänsyn till kapitalet men sambandet gäller om vi tänker oss att det finns ett givet avkastningskrav som bestäms på den internationella kapitalmarknaden. Vi bortser också ifrån "pricing to market" som innebär att svenska producenter i sin prissättning tar hänsyn till de utländska konkurrenternas priser och att de som exporterar till Sverige anpassar sig till prisnivån i Sverige. Detta ändrar inte resonemanget men det kan förklara att genomslaget av växelkursen på den inhemska prisnivån (som här bestäms av koefficienten α) blir litet på kort sikt.
- 9 Dessa frågor har analyserats närmare av Markowski, Nilsson, och Widén (2011) samt Konjunkturinstitutets lönebildningsrapporter 2011, 2012 och 2016.
- 10 Den här beskrivna tankeramen överensstämmer i huvudsak med det synsätt som framförs av Facken inom industrin (2015).
- 11 ECB:s inflationsmål brukar tolkas som att inflationen skall vara just under två procent men den praktiska skillnaden jämfört med Riksbankens mål verkar vara liten.
- 12 Facken inom industrin (2015) skriver att ett krav på lönebildningen är att reallönerna ökar. Om produktiviteten ökar så bör reallönerna kunna öka över tid men vi kan inte utgå ifrån att en real löneökning alltid är möjlig och önskvärd.
- 13 Här syftar vi på Riksbankens reporänta. Räntorna på lån till hushåll och företag är högre på grund av riskpremier och transaktionskostnader.
- 14 Calmfors (2018) diskuterar dessa frågor och möjligheten att införa "obalansnämnder".
- 15 Calmfors (2018) framför detta argument och diskuterar också avtalens normerande roll mer utförligt.
- 16 En faktor som spelar stor roll här är graden av samordning på arbetsgivarsidan. Om det är brist på arbetskraft så har varje enskild arbetsgivare incitament att bjuda över de andra när man rekryterar för att locka till sig arbetskraft. Förmodligen är det samordningen på arbetsgivarsidan som är skälet till att löneglidningen är så låg jämfört med 1980-talet då löneglidningen utgjorde en stor del av den totala löneökningen.
- 17 Denna tolkning framförs också av Industrins Ekonomiska Råd (2017).

- 18** Eftersom priserna på hemmamarknaden i mycket hög grad är kostnadsbestämda så är det farligt att tolka en prisökning på hemmamarknaden som att det finns "utrymme" för löneökningar. Detta leder lätt till ett cirkelresonemang där högre löner ger högre priser som i sin tur motiverar högre löner.
- 19** Calmfors-Seim (2013) modellerar lönesättningen som ett så kallat Stackelbergspel där den löneledande sektorn först sätter lönen och sedan följaren. Ett förvånansvärt resultat är att vid fast kurs blir lönesättningen mer återhållsam om den hemmamarknadsinriktade sektorn är löneledare. Vid flytande kurs blir utfallet detsamma oavsett om det är den konkurrensutsatta eller den hemmamarknads-orienterade sektorn som sätter lönen först. Dock är det tveksamt om Stackelberg-spelet fångar löneledarskapet på ett realistiskt sätt. Jag tolkar industriavtalet som att ledaren (industrin) åtar sig att hålla tillbaka löneökningarna mot implicit löfte från följarna (övriga sektorer) att de också avtalar om löneökningar i linje med märket. Vartiainen (2010) diskuterar olika teoretiska tolkningar av industriavtalet.
- 20** $\pi - (\Delta w - 2 + 0,4) = \pi - \Delta w + 1,6$.
- 21** Ändrade definitioner förklarar en mindre del av denna ökning då jobb-sökande studerande nu räknas som arbetslösa.

Appendix: Utdrag ur Edingruppens rapport

”5. VÅRA SLUTSATSER

Ett nödvändigt villkor för att få in ekonomin på en långsiktig bana ”i goda cirklar” är rätt storlek på lönehöjningarna. Detta är emellertid inte ett tillräckligt villkor. Det krävs bl.a. också att statens budgetunderskott bringas ned så att en stabil och hållbar nivå på den offentliga sektorns finansiella sparande uppnås; vidare att den inträdda balansen i utrikesbetalningarna vidmakthålls.

Lönebildningsfrågorna verkar emellertid få en alltmer central roll i förväntningsbildningen på marknaden. Vad vi som ekonomer kan hoppas på är att genom vår analys vinna förståelse hos de avtalsslutande parterna för budskapet att stora lönehöjningar motverkar sitt syfte: att på sikt ge reala inkomstförstärkningar. Om man sitter på en fotbollsmatch, kan man resa sig upp och se spelet bättre över de andras huvuden. Men om alla reser sig upp ser alla lika dåligt igen. Börjar sedan vissa hoppa så finns risk att läktaren rasar.

Den uppenbara risken med att ange en lönenorm, en genomsnittlig ökningstakt för löneökningarna som vi tror kan ge en god och balanserad ekonomisk utveckling, är att normen av alla ses som ett golv. Men det är oundvikligt att vissa måste få mindre än normen, andra mer.

5.1 Finns en teoretiskt ”riktig” lönenorm?

Vi har diskuterat möjligheterna att på teoretisk väg härleda en tillväxt- och sysselsättningsbefrämjande lönebildningsnorm. Full klarhet och enighet har vi inte nått. I en regim med låsta växelkurser vore det enklare: normen skulle då kunna formuleras i termer av den relativa löneinflationen (den relativa lönekostnaden per producerad enhet). Den svenska löneinflationen borde vara lika med den i omvärlden om arbetsmarknad och utrikeshandel skall hållas i balans, givet den fasta växelkursen. Då har vi ändå kvar problemet att korrekt mäta löneinflationen. Att beräkna den sanna produktivitetens utvecklingen är svårt. Inte minst är det svårt att skilja mellan vad som är pris- och volymkomponenter i produktionsvärdet. De schabloner som statistikerna härvid använder kan inte alltid förväntas ge riktiga resultat.

Nu har vi inte fasta växelkurser. Vid en första anblick skulle detta teoretiskt kunna betyda att vi kan ha vilken löneutveckling som helst, om ”bara” de finansiella marknadernas förväntningar på ett riktigt sätt speglar den faktiska inflation som uppkommer i det långa loppet. Detta är dock bara en förenklad teori. Haken med en sådan lättsam attityd är att

osäkerheten blir större i marknadernas bedömning av Sverige än av andra länder, särskilt i beaktande av vår inflationshistoria, och att det därför krävs en särskild riskpremie i kronräntorna. Denna riskpremie skapar onödiga samhällsekonomiska kostnader, större ju högre löneinflationen är.

Vi har kommit fram till att vi bör söka en norm för den genomsnittliga lönekostnadsutvecklingen i landet som kan ge marknaderna en mindre osäkerhet om den framtida växelkursen. Det skulle under en relativt näraliggande framtid kunna resultera i ett apprecieringstryck på kronan och långa räntor som står mer i paritet med dem i omvärlden.

5.2 Löner i takt med Europa

Mot den ovan angivna bakgrunden har vi funnit en praktiskt användbar, lättbegriplig och kommunicerbar norm för löneutvecklingen, en norm som vi formulerat som ”löner i takt med Europa”. Något mer precist innebär detta att arbetskraftskostnaderna per timme, i genomsnitt för samtliga löntagare i Sverige, inklusive uppkommen löneglidning i alla former, på medellång sikt får öka i samma takt som de västeuropeiska arbetskraftskostnaderna per timme. Strävan bör vara att denna norm får en sådan trovärdighet att den i vida kretsar uppfattas och används som utgångspunkt för prognoser för lönekostnadsutvecklingen.

[...]

Löneinflationen, dvs. lönekostnaden per producerad enhet, kan med denna norm för timlönekostnadsutvecklingen avvika från den europeiska om produktivitetens utvecklingen avviker. Vi bör inte räkna med att Sverige, genom att skaffa sig ett försteg i fråga om produktivitetens utvecklingen, kan ta ut högre timlönekostnader än i omvärlden. Långsiktsskalkyler av arbetskraftsproduktivitetens utveckling, som gjorts av OECD, tyder på att Sverige har tenderat att ha något långsammare ökningstakt än genomsnittet för övriga Västeuropa. Skillnaden synes ha minskat sett över den senaste tioårsperioden, men jämförande statistik över produktiviteten är ett besvärligt kapitel. Man bör därför kanske inte få stå alltför mycket avseende vid denna tendens. Vi utgår från att Sverige i framtiden inte uppvisar någon annan produktivitetens utveckling än det övriga Västeuropa.

Det är vår tro att om denna lönenorm kan etableras för arbetsmarknaden som genomsnitt, så kommer det att visa sig att kronan är undervärderad vid nu rådande kursrelationer. Det uppkommer då ett apprecierings-

tryck som kan ta sig uttryck i en kombination av sänkta långa räntor och faktiskt appreciering av kronan. Ju starkare förväntningarna om en löneutveckling i takt med Europa kan befästa, desto mer av detta förtroendekapital kan komma att utnyttjas till lägre räntor. Utjämnings av de ekonomiska villkoren mellan den konkurrensutsatta sektorn och den skyddade sektorn skulle då ske främst genom att den skyddade sektorns förutsättningar förbättrades, och inte genom att den konkurrensutsatta sektorns villkor försämrades med en alltför kraftig kron-appreciering.

5.3 Konsekvenser

En fördel med vår valda lönenorm är att den under senare år varit ganska stabil och någorlunda möjlig att göra prognos för, jämfört med många andra ekonomiska storheter.

[...]

Om vi siffrar lönenormen, avseende de totala svenska lönekostnadsökningarna, inklusive

eventuella relativa förändringar av arbetsgivaravgifterna, kommer vi alltså fram till ca 3,5 procent per år för de närmaste två åren och även på längre sikt. Det skall dock starkt understrykas att denna siffra inte kan användas som norm för de centrala avtalsuppställningarna. Normen måste innefatta den genomsnittliga lönehöjningstakten för samtliga anställda, inbegripet all central och lokal lönebildning (dvs. inklusive löneglidning) och liknande - således den totala lönekostnadsökning som i efterhand på statistisk grund kan beräknas.

[...]

Vi vill avslutningsvis tillfoga kommentaren att höjningar i linje med lönekostnadsnormen också torde ligga väl i linje med Riksbankens mål för inflationen. En i efterhand uppmätt genomsnittlig lönehöjning i trakten av 3,5 procent är förenlig med de centralbanks mål och konvergenskrav som finns inom EU och till vilka Riksbanken anpassat sig vid utformningen av inflationsmålet.”